

דור דור ודורשיו

ויקדש במ

אחד הדיונים המורכבים והמתמשכים ביותר שעוררה פרשת חוקת במשך דורות רבים של קוראים, מעיינים ופרשנים נסוב על השאלה המטרידה: במה חטא משה רבנו. אנו יודעים שחטא, שהרי נענש. ולא בעונש קל, אלא בעונש שהיווה עבורו טרגדיה אישית קשה מנשוא; אמנם במה חטא, קשה לקבוע בוודאות. פליאה גדולה עוד יותר היא העובדה שמאחורי פסוקי הפרשה מסתתרת, ככל הנראה, סיבה נעלמה שהביאה לסילוקם של שלושת הרועים כמעט בעת ובעונה אחת. משה, אהרן ומרים – בני משפחה אחת, שבמידה מסוימת חלקו ביניהם את נטל ההנהגה ואת בשורת הגאולה מראשית התעוררותה – נאספים לעולמם. על מה ולמה? האם נפליג ונאמר שכולם חטאו חטא כה חמור, שהצדיק את מניעת כניסתם לארץ ה'?

מספרת הפרשה:

ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחדש הראשון וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם. ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן. וירב העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גוענו בַּגּוֹעַ אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ולמה העליִתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות.

על פניו, לא מדובר בסיפור חדש אלא בהתפרצות נוספת של הכוחות הנחותים במחנה ישראל, קטני אמנה שזרע הספק טמון בחובם עוד מן הפסיעה הראשונה שפסעו מעבר לגבולות מצרים. בכל הזדמנות שבה מתגלע מכשול משמעותי בדרכם, אנו מוצאים אותם מרימים קול. סימני ההיכר המובהקים: התקהלות, תלונה, הבעת אכזבה קולנית ומפורשת כלפי המנהיגות וייחול: "ולוואי". הלוואי שלא הייתם מביאים אותנו לכאן. בעצם, הלוואי שלא הייתם מוציאים אותנו ממצרים. על שפת ים סוף אמרו "חדל ממנו ונעבדה את מצרים"^א. כשעלו מן הים וצמאו למים, "וילנו העם על משה"^ב, מי שזה עתה קרע לפנייהם את הים. כשרו מים אך נותרו רעבים, תקפו עליהם געגועיהם לסיר הבשר המצרי^ג. זיכרונות

^א שמות יד יב.

^ב שם טו כד.

^ג שם טז ג.

נעימים אלו שבו אליהם גם לאחר מתן תורה, כשישבו ובכו "מי יאכלנו בשר"^ד. עם שובם של המרגלים, שהוציאו דיבת הארץ רעה, מיהרו להשתכנע: "הלוא טוב לנו שוב מצרימה"^ה. כל הפרשיות הללו ובפרט האחרונה, שגזרה כליה על דור שלם, נצרכו היטב בזיכרון ועמדו ברקע ההתרחשות המתוארת בפרשתנו. מתוך כך, משה ואהרן ניגשים אל פני הקודש כדי לבקש סעד ועצה, ונוהגים החיצוני מבטא את התחושות הקשות המקננות בלבם:

ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם וירא כבוד ה' אליהם. וידבר ה' אל משה לאמר.

ודאי היה כאן רגע של מתח. התגלות כבוד ה' במצבים אלו יכולה ללוש פנים של דין קשה. מי יודע מה יארע בעוד רגעים ספורים, מי יחיה ומי ימות. קול ה' נשמע אל משה:

קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם.

והרי הפתעה. הפסוקים אינם מסגירים כל סימן לחרון אף אלוקי. אש ה' אינה בוערת בקצה המחנה, מלאך המוות אינו נוגף. התגובה עניינית לחלוטין, ומתעורר הרושם שכל מה שהיה כאן היה לגיטימי: תגובה מתבקשת לתלונה מוצדקת.

מכאן, אל הביצוע:

ויקח משה את המטה מלפני ה' כאשר צָוָהוּ. ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המרים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם.

הניגוד בין אמירתו של משה ובין הציווי שנצטווה בולט. הקב"ה לא הביע כעס, אך משה מדבר קשות ומכנה את העם "המרים" – לשון מרי, וכדבריו אליהם קודם הסתלקותו: "למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באַכֶם עד המקום הזה ממרים הייתם עם ה'". נוסף על כך, לא ברור האם פעל כפי שנצטווה. הקב"ה הורה לו לקחת את המטה, אך לא אמר מאומה בדבר הכאת הסלע. האם בנקודה זו מימש משה את הציווי או חרג ממנו? כך או כך, מים רבים יוצאים והעדה מרווה את צימאונה.

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם. המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם.

^ד יא ד.

^ה יד ג.

¹ דברים ט ז.

אם קשה לתווך בין דברי ה' למשה ובין דבריו של משה לישראל, הרי קשה עוד יותר להבין כיצד דברי ה' בפסוקים אלו משקפים את מעשיו של משה. איזה חסרון אמונה נמצא בהנהגתו, איזו הזדמנות לקדש את שם ה' הוחמצה על ידו. גם חלקו של אהרן במעשה כולו אינו ברור. ערפל עוטף את הפסוקים המבשרים בשורה קשה מנשוא לשני רועי ישראל הנאמנים, שכל חייהם היו קודש לעדת ה': "לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם".

וטענות רבות למפרשים בחטא הזה...

משפט זה לקוח מפירוש הרמב"ן, המונה שלושה פירושים שונים ודוחה אותם בזה אחר זה קודם שהוא פורש את שיטתו שלו בעניין. אכן, רבים וכן שלמים ניסו את כוחם בהסבר חטאו של משה. לא מלאכה קלה היא, שכן במשה רבנו אנו עוסקים, "איש האלקים"¹, ואין נפשנו – קטני תלמידי תלמידיו – נוחה בעיון שמגמתו ללמד עליו חוב. עם זאת, תורה היא וללמוד אנו צריכים. כל משפטי ה' אמת, והדעת תובעת לרדת עד חקרה של אמת זו ולהבין במה דברים אמורים. נראה את שיטתם של שניים מגדולי רבותינו הראשונים – רש"י והרמב"ם – דרך קריאתו הביקורתית של הרמב"ן בדבריהם:

ורש"י פירש מפני שציווה אותם ודברתם אל הסלע – ולא אמר והכיתם. שאילו דיברו היה הקב"ה מתקדש לעיני כל העדה ואומרים ומה סלע זה שאינו שומע ואינו מדבר מקיים דברו של הקב"ה – אנו על אחת כמה וכמה. ודברי אגדה הם, אבל לא נתחוורו, כי מאחר שציווה "קח את המטה" יש במשמע שיכה בו, ואילו היה רצונו בדיבור בלבד, מה המטה הזה בידו? וכן במכות מצרים שאמר "והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך"², והוא להכות בו. ולפעמים יאמר "נטה את ירך"³, ורצונו לומר: להכות במטה, כי הכתוב יקצר בדבר הנשמע. ואין הנס גדול בדיבור יותר מההכאה, כי הכול שווה אצל הסלע. ועוד: למה אמר בזה: "[על אשר] מעלתם בי [בתוך בני ישראל במי מריבת קדש מדבר צן]"⁴? והצוואה בדיבור אל הסלע הזה הוא מה שנזכר במעשה: ציווה שיאמרו והיא שומעת כי השם יוציא מים מן הסלע הזה... וכן עשו.

על פי רש"י, משה רבנו שינה מדבר ה' בכך שהיכה את הסלע במקום לדבר אליו, ובכך מנע מישראל את המסקנה המתבקשת בדרך של "קל וחומר": אם הסלע, שאינו מדבר ואינו

¹ שם לג א.

² שמות ז טו.

³ שם ט כב; יד כו.

⁴ דברים לב נא.

שומע, ציית לדבר ה' – כל שכן אנחנו, בני ישראל, המדברים והשומעים. על כך אומר הרמב"ן כמה דברים: ראשית, הכאת הסלע מובנת מאליה מתוך הציווי "קח את המטה". שנית, אותו "קל וחומר" תקף גם בהכאת הסלע, שכן הסלע אינו מרגיש הכאה בדיוק כפי שאינו שומע מה שמדברים אליו. שלישית, הכתוב בדברים מכנה את חטאו של משה "מעילה", ולאור פירושו של רש"י אין לביטוי זה הסבר. על כך ניתן להוסיף מן הקושיות שהעלינו לעיל: איזה חוסר אמונה התבטא בחטאו של משה? אם משה חטא, אהרן במה חטא?

ממשיך הרמב"ן ומביא את דברי הרמב"ם:

והרב רבי משה סבר בו סברא, ואמר כי משה רבנו ע"ה חטאו הוא שנטה לצד הרגזנות באמרו "שמעו נא המרים", דקדק עליו ה' יתברך שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת בני ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס, וכל כיוצא בזה בדין האיש ההוא חילול השם, מפני שמתנועותיו כולם ומדבריו היו למדין והיו מקווין להגיע בהם אל הצלחות העולם הזה והעולם הבא, ואיך ייראה עליו הכעס והוא מן הפעולות הרעות, ולא תבוא כי אם מתכונה רעה מתכונות הנפש... וכאשר ראוהו שכעס אמרו שהוא עליו השלום אין בו פחיתות מידה, ולולי שהיה יודע שהשם כעס עלינו בבקשת המים ושאנחנו הכעסנו אותו יתברך לא היה כועס, ואנחנו לא מצאנו לשם יתעלה שכעס בדברו אליו בזה העניין...

והוסיף הבל על הבלים. שהכתוב אמר "מריתם פי", שעברו על דברו, ואמר "לא האמנתם בי", שלא האמינו בו, [ו]אין העונש בעבור שכעס. ויותר היה ראוי שיהיה העונש על משה כשקצף על פקודי החיל בחינים^{יא}. והכתוב לא סיפר כלל שכעס, כי "שמעו נא המרים" – תוכחת, כדרך "ממרים הייתם עם ה'". ועוד כי אהרן לא כעס מימיו, כי בשלום ובמישור הלך מעודו. ועוד, שאי אפשר שלא היה כעס גדול מאת השם עליהם בעשותם מריבה עם משה, ובכל הניסיונות במדבר חטאם הגדול כשיאמרו "למה העליטנו ממצרים"... ובכאן כתוב מפורש "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'", ומה פשע גדול מזה: "הוי רב את יצרו"^{יב}. ומשה אמר "גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר"^{יג}, אם כן הם חטאו וגרמו כל הרעה הזאת, ולדברי הרב אין להם בכל המעשה הזה חטא ופשע כלל.

^{יא} להלן לא יד.
^{יב} ישעיהו מה ט.
^{יג} דברים א לז.

ומה שאמר לא מצינו בה' יתברך שכעס... דע כי כאשר צריכים במחייתם דבר, אף על פי שמתלוננים וחוטאים בו, והוא רחום יכפר עון ולא יעיר כל חמתו ולא יזכירנו, וייתן להם שאלתם... אבל כאשר יתלוננו חיינם, ישפוך עליהם חמת אפו. ובכאן עוד רמו לקצף גדול וחיוב מגפה, שנאמר "וירא כבוד ה' אליהם", שרומזו אל הקהל הנזכר, והוא מראה יד ה' ההווה במגפות, כאשר תראה במרגלים וביום קרח וממחרת. והתימה על הרב, שהרי מקרא מלא הוא: "ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם"⁷¹, וימנה הכתוב החטא הזה עם הניסיונות הגדולים שניסו את ה' במדבר.

על פי הרמב"ם, חטאו של משה היה ברוגזו. משה היה הדמות שאליה נשאו כל ישראל את עיניהם כמופת של שלמות וכמקור ישיר ונאמן לדבר ה'. בעוד כעס, אצל כל אדם אחר, נחשב להתנהגות שאינה ראויה המעידה על נפש שאינה מתוקנת בשלמות, הרי שאצל משה הוא מעיד על כעס אלוקי – ה' יתברך כועס עלינו, וכעסו משתקף בפניו ובמילותיו של משה רבנו. אלא שכאן היה המקרה אחר: ה' לא כעס, ומשה כעס. כעסו זה של משה היה חמור משתי פנים: ראשית, משום שהעיד על פגם נפשי מסוים, והלא הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה; ושנית, משום שלא שיקף נכונה את דבר ה' אל ישראל. מאחר ובמשה רבנו הדברים אומרים, נגעו חטאים דקים אלו בחילול ה' – שאין מקיפין בו ואין נושאים בו פנים אפילו לרב.

הרמב"ן, כפי שראינו, אינו מקבל את הדברים ואף דוחה אותם מכול וכול. בדרך לימודו ניתן להבין מן הפסוקים שה' אכן כעס, שהתגלותו אל העם נשאה פנים של דין כבוש, ומתוך כך המסקנה היא שכעסו של משה היה במקומו. נוסף על כך, הוא מקשה, כיצד הולמים דברי הרמב"ם את הנימוק המפורש: "יען לא האמנתם בי להקדישני?"

שני בחינות במוכיח

אחד המדברים בסוגיה זו, ולו נאה במיוחד לדבר בה, הוא רבי לוי יצחק מברדיצ'ב, בעל ה"קדושת לוי", מי שנודע בכינוי "סגורן של ישראל". בדבריו הוא מתווך בין שיטת רש"י לשיטת הרמב"ם:

הנה רש"י והרמב"ן [צ"ל: הרמב"ם] חולקים בחטא של משה, אחד מפרש על שאמר לישראל "שמעו נא [המרים]" כו', ואחד מפרש על שהיכה את הסלע. והנראה שטעם אחד הוא, כי זה גרם זה.

⁷¹ תהלים קו לב.

כשהרמב"ם אומר שחטאו של משה היה בכעס, מקשה עליו הרמב"ן שאין לכך רמז בלשון הפסוקים. בא רבי לוי יצחק ומבאר: הרמב"ם מדבר לא על הכעס בלבד אלא גם על תוצאותיו, הכאת הסלע. כשרש"י אומר שהחטא היה בהכאת הסלע, מקשה עליו הרמב"ן שאין בכך כל חטא. בא רבי לוי יצחק ומסביר: רש"י מדבר על הדרך שבה הוכה הסלע, מתוך כעס.

והנה יש שני בחינות במוכיח שמוכיח את ישראל שיעשו רצון הבורא ב"ה, אחד שמוכיח בדברים טובים, דהיינו שאומר לכל איש ישראל גודל מעלתו ומקום מקור מחצב נשמתו, אשר באמת נשמת ישראל חצובה למעלה מכיסא הכבוד^{טו}, וגודל הנחת רוח אשר להבורא יתברך כביכול ממצוות כל איש ישראל, וגודל השמחה אשר בכל העולמות בעשות איש ישראל מצוות הבורא ב"ה, ובזה התוכחה מטה את לב בני ישראל לעשות רצון הבורא ב"ה, לקבל כל איש מישראל עול מלכות שמים עליו. ויש שמוכיח את ישראל בדברים קשים ובדברי ביושים, עד שהם מוכרחים לעשות רצון הבורא.

והחילוק שביניהם, זה שמוכיח את ישראל בטוב, מעלה את נשמת ישראל למעלה למעלה, ומספר תמיד בצדקת ובגדולת ישראל כמה גדול כוחם למעלה, וראוי הוא להיות מנהיג על ישראל, וזה שמוכיח את ישראל בדברים קשים אינו בבחינה הזאת.

בתובנה זו ניתן לראות ביטוי מובהק לדרך שבה פעל רבי לוי יצחק עצמו, לאופן שבו ביטא את מנהיגותו במציאות המורכבת שראה סביבו. בני ישראל, אכן, אינם נוהגים תמיד כבנים אהובים. לא פעם הם סוררים, ממרים, סרבנים וקשי עורף. מנהיג אמיתי הוא מי שיודע להלוך כנגד רוחם גם בזמנים הקשים הללו, מי שמחונן ב"עצבים של ברזל" (כלשון רבנו הרצי"ה זצ"ל), מי שלא יבוא לכלל כעס אלא ידע לדלות מעומק הקודש את המענה המתאים, המרום, המעצים.

והנה זה שמוכיח את ישראל בטוב ומספר תמיד בגדולת ישראל וצדקתם, אז כל הדברים הנבראים בעולם צריכין לעשות מעצמם הרצון של ישראל לדבר שנברא, דהיינו בשביל ישראל^{טז}, אבל אם אינו מספר ומעלה צדקת ישראל, אז צריך כל הנברא בהכרח גדול לעשות מה שנברא, דהיינו לעשות רצון ישראל.

והנה משה אמר בכאן "שמעו נא המרים", הוכיח את ישראל בדברים קשים, ולכך הוצרך להכות את הסלע לעשות מה שנברא, כי אילו היה מעלה את ישראל כנ"ל,

^{טו} זוהר ח"א קיג, א.

^{טז} עיי' רש"י לבראשית א; ויקרא רבה לו: ד.

וכמו שהיה כוונת הקב"ה "ודברתם אל הסלע", כי אז היה מדבר אל הסלע: אתה שנבראת בשביל ישראל, והם במעלה גדולה, צריך אתה לעשות מה שנבראת, דהיינו להוציא מים לישראל. אבל עתה, שהוכיח את ישראל בדברים קשים... הוצרך להכות את הסלע לעשות רצון ישראל, ונמצא זה גרם את זה וטעם אחד הוא.

מנהיג, כאמור, הוא מי שיודע גם בתוכחתו להעלות את ישראל למעלה מעלה, להביאם אל מעלתם השורשית ולגרום לגדולתם הפנימית להתבטא בחייהם. כישרון מיוחד זה אינו רק תועלת העומדת בפני עצמה, אלא גם אמצעי למטרה: לגרום למצב שבו כל הנבראים עושים רצון ישראל ומשתתפים עמם ביעודם – תיקון עולם במלכות ש-די. הן כעת אנו עומדים בשערי הארץ, ועולה השאלה: כיצד נכבוש אותה? האם נצטרך להניף חרב? האם יהיו במחנה ישראל פצועים או אף חללים? וכיצד ניישב את הארץ? האם בקושי, ביזע, או במנוחה ובקלות? מדברי רבי לוי יצחק מברדיצ'ב עולה שמידת השפעתו של מנהיג ישראל על האתגרים הללו הנה מכרעת.

גדול מאוד הצער, אך התורה מספרת לנו שמשה רבנו לא בחר נכונה. כעסו, שהתבטא בדברי תוכחתו, הפחית ממעלתם של ישראל והביא לידי מצב שבו הסלע אינו נכנע מפניהם בדיבור בלבד. המכה הייתה הכרחית, ומכות רבות כדוגמתה עוד נצטרך להכות בחומריות העולם לפני שנזכה להביא אותו לידי תיקון שלם.

וזהו הרמז "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל", כי זה שמוכיח את ישראל בטוב יכול גם הוא להשיג את העם זה השכל. וזה הרמז "להקדישני לעיני בני ישראל", כמאמר חכמינו ז"ל: "עיני עדה", חכמי עדה, שגם הם ישיגו זה השכל.

מה בין חטאו של משה, מצער ככל שיהיה, ובין קידוש ה' מבאר רבי לוי יצחק: קידוש שם ה' הוא כאשר בני ישראל מתרוממים למעלה עליונה יותר של הכרתו וידיעתו. אם היה משה רבנו מוכיח את ישראל בטוב, היה 'משיג אותם' בזה השכל, משמע: גורם גם להם להשיג ולהבין שכל אימת שהם עושים רצונו של מקום – כל הנבראים עושים רצונם. "עיני בני ישראל" משמשות כאן לא במובן של ראייה גשמית, אלא במובן של הבנה שכלית.

מתוך הדברים מתעוררת שאלה. רבי לוי יצחק מייחס את חטאו של משה לכשל מנהיגותי. לא כך מוכיח מנהיג. אך כיצד ייתכן הדבר? הרי משה רבנו הוא הדגם לכל מנהיגי ישראל

שקמו אחריו, "איש על העדה"^{יח}, ממנו למדנו אל"ף-בי"ת של מנהיגות ושל נשיאה בעול הציבור בכל המצבים הקשים ביותר. מה אירע במי מריבה? מה השתנה? איך שכח רבם של כל מנהיגי ישראל את תורת מנהיגותו?

דור הולך ודור בא

לעיל הוקשה לנו בדברי רש"י, מדוע ציווה הקב"ה את משה לקחת עמו את המטה? אם הציווי הוא לדבר ולא להכות, איזה צורך יש בו? נראים הדברים שתמיהה זו היא במקומה, ושרמז גדול יש בה. רמז שלא הרגיש בו משה.

המקל, במידה רבה, הוא כלי אומנותו של מנהיג ומחנך. "חושך שבטו שונא בנו". הקב"ה עצמו, במדרש חכמים, מנחה את יהושע בדרכי המנהיגות ומורה לו: "טול מקל והך על קודקודם"^{יט}. הפסוקים אינם מספרים לנו על שימוש כזה במטהו של משה, שמצרים הוכתה על ידו והים נבקע מלפניו, אך אין ספק שהוא היה לפחות סמל מוחשי לכוחו של מנהיג ישראל לכופ את הציבור לעשות כדבריו.

הרמב"ן טוען שמעצם הציווי על לקיחת המקל משתמעת הכוונה – לקחת ולהכות! הדברים מתקבלים על הדעת, וודאי גם רש"י הרגיש בהם. אמנם אפשר ששייב כנגד הרמב"ן ויאמר: אכן, לקיחת המטה יחד עם ציווי "ודברתם" יש בה כדי להתמיה, אך זו בדיוק הייתה הכוונה: להתמיה את משה, לרמוז לו דבר בקשר לתפקידו של המטה, לסמן לו שהגיעה השעה דווקא להימנע מן השימוש בו (ובכל זאת לקחתו, כפי שנראה להלן). הבנה זו היא חלק מהותי מתפקידו של המחנך:

"ודברתם אל הסלע" – והכיתם לא נאמר. אמר לו: כשהנער קטן – רבו מכהו ומלמדו; כיוון שהגדיל – בדיבור הוא מייסרו. כך אמר הקב"ה למשה: כשהיה סלע זה קטן הכית אותו, שנאמר "והכית בצור"^כ, אבל עכשיו "ודברתם אל הסלע", שנה עליו פרק אחד והוא מוציא מים מן הסלע.^{כא}

בתיאור הציורי הזה מבטאים חז"ל את הנדרש מן המחנך באופן העולה בקנה אחד עם דברי הקדושת לוי שהובאו לעיל: המחנך צריך לתת אמון בתלמידו. כאשר הוא מכה אותו, ברור לו שמדובר בהנהגה זמנית בלבד. עיקר כוונתו היא להוציא לפועל את סגולותיו הפנימיות,

^{יח} במדבר טז כז.

^{יט} סנהדרין ח, א.

^כ שמות יז ו.

^{כא} ילקוט שמעוני, חוקת, רמז תשסג.

כך שבעתיד לא יצטרך להכותו אלא רק לשנות עליו פרק אחד, להזכיר לו את דברי התורה ולעורר את לבו לדבוק בה ולקיימה.

מתי משתנה ההנהגה? – "כיוון שהגדיל". אז, מדריכים חז"ל²², צריך האב לחדול מלהכות את בנו, שכן כעת הוא עלול להיות בבחינת "לפני עֵנָר לא תתן מכשל"²³. אמנם מתי בדיוק מתחוללת התמורה הזו? כיצד יודע הרב שתלמידו "הגדיל"? הדעת נותנת שההכרעה המדויקת עלולה להיות מורכבת.

נשאל את עצמנו: האם בקוראנו את הדברים בפרשת השבוע, אנו מבחינים בשינוי? האם פרשת חוקת היא המשך טבעי של פרשת קרח?

האברבנאל, בהקדמתו לחומש במדבר, מפנה את תשומת לבנו לסדר השנים ולדרך שבה הן מסודרות לאורך פרשיות החומש. לדבריו, פרשת חוקת היא נקודת מעבר קריטית:

והסדר הזה יש בו עשרה סדרים... יתחלקו לב' חלקים: והיה החלק הראשון מה' הסדרים הראשונים מהם בסיפור כל תלאותם בהיותם במדבר, והם פרשות במדבר סיני ונשא ובהעלתך ושלח לך אנשים וקורח. והחלק הב' בה' הסדרים הנשארים יספר בו מה שקרה להם מהמלחמות משהגיעו אל ארץ נושבת, והם סדר זאת חקת ובלק ופנחס ומטות ומסעי.

חמש פרשות ראשונות עוסקות ב"סיפור כל תלאותם בהיותם במדבר" – החל מן ההיערכות לצעד הראשון בדרך המובילה מהר סיני לארץ ישראל ועד תום ארבעים שנה של נדודים במדבר, עם הגיע מחנה ישראל סמוך ונראה לארץ עצמה. חמש פרשות אחרונות מספרות את סיפור ההמשך, מה עבר על ישראל בשלב אחרון זה של מסעם, כשהם קרובים כל כך למחוז חפצם ועם זאת נתקלים בכמה וכמה אתגרים ומכשולים העומדים בדרכם.

בכך עוד לא עמדנו על מלוא משמעותה של התמורה המתחוללת בפרשת חוקת: דור הולך ודור בא. דור אנשי המלחמה מיוצאי מצרים תם ולא הותיר אחריו שריד, זולת משה ואהרן, יהושע וכלב. הסיפור המסופר בפרשתנו, וממנה והלאה, הוא סיפורו של דור חדש – דור באי הארץ.

נראים הדברים שתמורה זו היא אותו הרגע שלו חיכה משה כל השנים, וכיוון שבא – לא הרגיש בו. זהו ה"כיוון שהגדיל". ארבעים שנה בני ישראל סובבים במדבר תחת הנהגתו של משה, וכבר זכו לעמוד על דעת רבם. לא למקל הם זקוקים, אלא ל"פרק אחד". לתורה מרוממת שתסייע להם להתעלות מעל קשיי השעה ולדלות מים חיים משורשם העליון.

²² מועד קטן יז, א.

²³ ויקרא יט יד.

דברי אגדה? לא, פשוטו של מקרא! משה רבנו שומע את תלונת בני ישראל כהמשך ישיר של התלונות שהכיר בעבר. בשעה שהם מבטאים את המילים: "ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה", הוא שומע: "ארץ אכלת יושביה הוא"^ד. כשהם אומרים: "ולמה העליטנו ממצרים", הוא מפרש: "חדל ממנו ונעבדה את מצרים"^ה. אך כאשר נעיין בדברי העם, וברקע נזכור מי אמר את הדברים ומתי אמר אותם, נראה שלא זו הייתה כוונתם:

"ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו" – הלא אנו עומדים בשערי הארץ, וכבר ארבעים שנות נדודים במדבר הזה מאחורינו, מדוע הבאתם אותנו למות כאן? האם לעולם לא נזכה לבוא אל הארץ? "ולמה העליטנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה" – לא אל הארץ כוונתם, כי אם אל המדבר; "לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות" – תאנה, גפן ורימון הם מינים שארץ ישראל נשתבחה בהם, ואיזכורם מעיד על הכוונה העומדת ביסוד הדברים: אנו רוצים לבוא אל הארץ. קצה נפשנו בנדודי המדבר.

הדור הוא דור חדש. התלונה – תלונה חדשה. התגובה המנהיגותית – אף היא צריכה להתחדש. משה רבנו הפטיר כדאשתקד, ואהרן הכהן היה עמו בעצה אחת ובמעמד אחד. מתוך כך מתבקשת המסקנה, שאיננה עונש כשם שהיא תוצאה טבעית: חילופי הדורות מחייבים גם חילופי משמרות בהנהגת העדה. "וזרח השמש ובא השמש"^ה – שקעה שמשם של משה ואהרן, זרחה שמשו של יהושע.

בין מקל למקל

אומר מרן הרב זצ"ל, בפתגמו לחודש תמוז:

מבין המצרים נגאל עם,

על ידי מורים חמושים בגבורה רוחנית,

שאינם צריכים למקל חובלים.^{יב}

פרשת חוקת סמוכה לימי בין המצרים, ומעניינא דיומא הוא להבין שמנהגי האבלות שאנו נוהגים בימים אלו לא נועדו רק להתרפק על העבר ולהזכיר את שאבד מאתנו, אלא להביא לתיקון ולבניין. כל זכר לחורבן מסייע לנו בכך, משום שהוא מדגיש את השבר וקורא לנו לתקנו. כך, "מבין המצרים – נגאל עם". מתוך העצב והדינים המזכירים את סיבותיו, אנו מתעוררים למחשבות ולמעשים המביאים אותנו לגאולה שלמה.

^ד יג לב.

^ה קהלת א ה; ראה בראשית רבה נח: ב.

^{יב} מגד ירחים, תמוז.

אחת ההלכות המדוברות נוגעת לעניין שדיברנו בו:

צריך לזהר מ"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי מד' שעות עד ט' שעות (משום שבהם קטב מרירי שולט), ולא יכו התלמידים בימים ההם.¹⁷

מקלו של הרב, ששימש בשעה שלא הייתה ראויה לו, הוא אחד משורשי הפורענויות שבאו עלינו בכל הדורות. מתוך כך, הלקח הנלמד מעניינו הוא אחד משורשי הגאולה הקורמת עור וגידים בארץ ישראל בדור הזה. הכאה אחת שלא במקומה הציבה גבול בפני משה רבנו וקבעה שמקום מנוחתו יהיה במדבר, ואל הארץ לא יבוא. לדור המדבר התאימה הנהגה זו של תוכחת מגולה ומקל מכה, אך לדור הבאים אל הארץ אין היא מתאימה עוד.

כך אומרת הגמרא:

אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב "ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים [וארעה את הצאן]"¹⁸? "נעם" – אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה. "חבלים" – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה.¹⁹

העתקת השמועה שבידינו מתייחסת בעיקר אחר תורתם של תלמידי חכמים שבבבל. התלמוד הבבלי הוא החיבור שממנו אין אנו סוטים ימין ושמאל. עם זאת, אין תורתה של בבל כתורתה של ארץ ישראל; וכיצד תהיה? ארץ ישראל אווירה מחכים, בבל – "במחשכים הושיבני"²⁰. כשמנסים לברר את דרך האמת במציאות של חושך וטומאת ארץ העמים, ההתנהלות עלולה להיות נוקשה וחדה. כך קורה כשנלחמים, ובפרט כשהמלחמה חזקה מכמה צדדים ויש לפלס דרך בכוח. אולם כשמבקשים להבין מהו המעשה הראוי במציאות שכולה אור, הברור הוא נינוח ונעים יותר. "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום"²¹.

דור הבאים אל הארץ – הן בימיו של משה רבנו והן בימינו אנו²², כפי שמצהיר מרן הרב זצ"ל – ראוי להנהגה של נועם, של אור. אין הוא זקוק למורים המשתמשים במקל חובלים, אלא

¹⁷ שו"ע או"ח תקנא: יח.

¹⁸ זכריה יא ז.

¹⁹ סנהדרין כד, א.

²⁰ איכה ג ו; ראה סנהדרין שם.

²¹ משלי ג יז.

²² למעשה, אפשר לומר שכבר הביאה הראשונה של "ישראל" לארצו עמדה בסימן החינוך בנועם ולא בכפייה, כאשר הדברים אמורים בשיבתו של יעקב אבינו מבית לבן. כך כותב השל"ה (פרשת ויצא, דרך חיים תוכחת מוסר, מד): "וישלה יעקב ויקרא לרחל וללאה וגו'" (בראשית לא ד). אין ראוי לאדם כשירצה דבר מה מאנשי ביתו שיכריחם על זה על צד האונס והניצוח, אף כי הוא מושל בהם. אבל ישתדל לפתות אותם אל מה שירצהו בתכלית מה שאפשר, כדי שיתעוררו לזה מעצמם. כי זה הוא יותר טוב משיעשו

למורים החמושים בגבורה רוחנית, במקל נועם. את דעתו הוא מפרש ביתר הרחבה במקום אחר, בביאורו למאמר הגמרא:

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות, שנאמר: "וְרָדְפָה אֶת מֵאֵהֶיָּהּ... וְאִמְרָה אֶלְכָה וְאִשׁוּבָה אֶל אִישֵׁי הָרָאשׁוֹן כִּי טוֹב לִי אִזְ מֵעַתָּה"^ג. וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקיות, שנאמר: "תחת גערה בְּמִבֵּין מֵהַכּוֹת כִּסִּיל מֵאֵה" ^ל.

מבאר מרן הרב זצ"ל:

כאן הורונו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם כי אם בדרכי נועם. והיראה האמיתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיא לזה, והיה דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלו, שהניסיונות הרבים הוכיחו להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם.^ו

משבאנו לכאן, אפשר להשיב עוד תשובה במה שהוקשה לנו לעיל – מפני מה הוצרך משה לקחת את המטה בידו. אפשר שמטה כזה, שנראה היטב אך אינו מכה, הוא המקבילה לאותה "גבורה רוחנית" שמבקש הרב זצ"ל מאת רועי העדה. אפשר שהוא הראוי לכינוי "מקל נעם".

שכן זאת ודאי: הנהגה של גבורה רוחנית איננה הנהגה של ויתור או פשרנות. אין כאן אמירה של "הכול בסדר", או "גם זה יעבור". פעמים רבות נדמה לנו שזה כל מה שניתן לומר, שכן המציאות שעממה אנו מתמודדים היא מורכבת ביותר, והסיבות לשתוק עולות לעתים קרובות על הסיבות לומר דבר מה: "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין", "אין בדור מי שיודע להוכיח", אין דרכנו בכפייה וכו' וכו'. ובאמת הן הן הדברים: לפעמים מוטב יהיו שוגגין, ולפעמים טוב שנזכור היטב שהתוכחה היא חכמה גדולה ושאין אנו יודעים אותה, ובאמת אין עיקר דרכה של תורה בכפייה אלא בנועם – אך לרועה ישראל צריך שיהיה גם מקל. צריך שתהיה אמירה ברורה. צריך שתהיה לו קנאות לדבר ה' ואיכפתיות עצומה כלפי שלומו הגשמי והרוחני של צאן מרעיתו.

זה על צד האונס וההכרח. ראה כמה הרבה יעקב דברים עם רחל ולאחרי כן שיתרצו בטוב לב, ואף על פי שהקב"ה ציווה לו שישוב לביתו".

^ג הושע ב ט.

^ד משלי יז י.

^ה ברכות ז, א.

^ו עין אי"ה ברכות א: ע.

כדי להמחיש כיצד נראית הנהגה שבה הרב נוטל את המטה אך אינו מכה בו, נביא דוגמה אחת מפי רבנו הרצי"ה, שסיפר על מעשה שהיה באביו הגדול:

כשחפצו לעשות שם נשף של ריקודים אסורים לטובת "צדקה גדולה", הודיע להם בהחלט שהוא יבוא שמה, ולפי מצב הנימוס וכבוד התורה אז נתבטל מתוך כך הנשף הזה, עם כל ההכנות המרובות שנעשו בשבילו, גם אצל השלטונות וגם אצל התושבים. גם ש"ס בכרך אחד הכין לו לקחת אתו לבית האסורים, אם יגיע להיאסר מפני הפרעתו זאת. ואת הפסדי ההוצאות, שנגרמו על ידי ביטולו של אותו הנשף, סילק מתוך משכורתו.¹⁷

מרן הרב זצ"ל, שעבר את הירדן ובא אל הארץ בזמן שגדולים וטובים התקשו לעשות זאת, שנשא בעול הציבור מתוך גישה של רוממות וחשיפת הסגולה הפנימית הגוברת על כל המחשכים והצללים, לא היה ותרן ולא כבש את אמיתתו. נראים הדברים שדווקא משום שהיה מי שהיה, גברה השפעתו על השפעתם של מנהיגים אחרים, שהשתמשו במקלם בכל הזדמנות על מנת להכות ולכפות. מתוך תורתו הגדולה, מתוך עינו הטובה, מתוך האיכפתיות העצומה והנשיאה בעול עם הציבור – ניתן למקל שלקח בידו הקשר אחר. לא היה לו צורך להכות, משום שעצם נוכחותו מוססה את ההתנגדות כלפיו. יהי רצון שנזכה לאחוז בשיפולי גלימתו.

¹⁷ לשלושה באלול, כ.